

Osmanlı Devleti'nde Alman Kültürel Yayılmacılığı: Maraş Örneği

German's Cultural Expansionism In Ottoman State:Maraş Sample

Ayhan DOĞAN*

Gaziantep Üniversitesi

Özet

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin bir idari birimi olan Maraş sancağı merkezinde Alman yayılmacılık politikaları çerçevesinde Almanlar tarafından eytamhane, sağlık kurumu, okul vs. gibi muhtelif sayılarda sosyo-kültürel kurum tesis edilmiştir. Almanlar tesis ettikleri bu kurumları sosyal ve kültürel faaliyetlerin yanı sıra değişik amaçlar için de kullanmışlardır. Bu araştırmanın genel amacı Almanların Osmanlı Devleti'ndeki kültürel yayılmacılık faaliyetleri hakkında ve bu faaliyetlerin Osmanlı Devleti'nin sosyo-kültürel yapısı içerisindeki yerine dair bir kanaat oluşturmak; özeldeki amacı ise 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Maraş'ta Almanlar tarafından kurulmuş olan sosyo-kültürel kurumları (eytamhane, sağlık kurumları, okullar vb.) muhtelif yönleriyle incelemektir. Bu amaçla, Maraş'taki Alman kurumları ile ilgili Osmanlı arşivlerinden temin edilen orijinal bilgiler içeren birincil, yerli kaynak grubundan ve söz konusu dönemde Maraş'ta bulunmuş, bu kurumlarda görev yapmış bazı kişilerin hatıratından oluşan yabancı kaynak grubundan olmak üzere iki boyutlu birincil kaynak kullanımı yapılmıştır. Bu amaç ve yöntem dahilinde yapılan araştırmada, Osmanlı Devleti'nin diğer birçok bölgesinde olduğu gibi Maraş'ta faaliyet gösteren eytamhane, hastane, mektep vs. gibi Alman müesseseleri incelenmiş; bunların sosyo-kültürel özelliklerinin yanında siyasi ve stratejik özelliklere de sahip olan diplomatik ve jeopolitik önemi havi yapılar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Maraş, Alman Eytamhanesi ve Hastanesi, Hilfsbund Misyoner Cemiyeti.

Abstract

Towards the end of 19th century and at the beginning of 20th century, within the framework of German expansionism, Germans established several different social and cultural institutions such as orphanages, health institutions and schools. These institutions were also used for some other purposes. The general aim of this study is to provide information as to Germans' cultural expansionist activities and the place of these activities within the socio-cultural structure of Ottoman State. More specifically this study

* Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sınıf Öğretmenliği ABD,
e-posta: ayhandogan@gantep.edu.tr.

focuses on the investigation of German institutions such as orphanages, health institutions and schools with various aspects. During this investigation mainly two primary sources were used: (1) original documents from the Ottoman archive and (2) peoples' memoirs who worked in these institutions during this period. The study reached the conclusion that German institutions operating in Maraş, as was the case in many other provinces of Ottoman State, had diplomatic and geopolitical importance with political and strategic features.

Keywords: Maraş, German Orphanage and Hospital, Hilfsbund Missionary Commission.

Giriş

Bu çalışmada, 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarında ruhsatlı veya ruhsatsız olarak açılan kurumlarla faaliyette bulunan Alman yayılmacılığı hakkında genel bazı bilgiler verildikten sonra Maraş'ta faaliyet gösteren Alman kurumları, çeşitli yönleriyle, başta Osmanlı Arşiv belgeleri olmak üzere birtakım yerli ve yabancı kaynaklara dayanılarak araştırılmıştır.

Çalışmanın genel amacı Almanların Osmanlı Devleti'ndeki Kültürel Yayılmacılık faaliyetleri hakkında ve bu faaliyetlerin Osmanlı Devleti'nin sosyo-kültürel yapısı içerisindeki yerine dair bir kanaat oluşturmaktır. Özeldeki amacı ise 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başlarında Maraş'ta Almanlar tarafından kurulmuş olan sosyo-kültürel kurumları (eytamhane, sağlık kurumları, okullar vb.) muhtelif yönleriyle incelemektir.

Bu amaçla Maraş'taki Alman müesseselerinin ve bunların faaliyetlerinin objektif olarak tespit edilebilmesi için; Osmanlı Arşivlerinden temin edilen, Osmanlı Devleti'nin bakış açısını yansıtan, bu kurumlarla ilgili orijinal bilgiler içeren birincil, yerli kaynak grubundan ve bu kurumlarda görev yapmış bölgede görev yapmış bazı kişilerin hatıratından oluşan yabancı kaynak grubundan olmak üzere iki boyutlu birincil kaynak kullanımı yapılmıştır. Bunun yanında konuya hakim olunabilmesi için gerekli literatür taraması yapılmış ve konuyla ilgili muhtelif makale, kitap gibi araştırma eserler incelenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Alman Kültürel Yayılmacılığı

19. yüzyılda Batılı Devletlerin çoğu dünyanın çeşitli yerlerinde güçlü kolonizasyon hareketleriyle sömürge imparatorlukları kurmasına karşın; siyasi birliğini ancak 1871 yılında kurabilen Almanya Devleti bu yarışta biraz geç katılmıştır. Bununla birlikte, olanca gücüyle bu yarışta önemli bir yer edinebilmek, gücüne güç katmak özellikle de Yakındoğu'daki Alman çıkarlarını ve ekonomik faaliyetlerini desteklemek vs. amacıyla Osmanlı topraklarına göz dikmiş, bu toprakları potansiyel yayılma alanı olarak belirlemiştir.

Almanya'da 1888'de iktidara gelen II. Wilhelm, "Welt Politik" anlayışını benimseyerek Bu politika çerçevesinde ülkesinin dünyaya açılması, yeni

sömürgeler elde etmesi gerektiğine inanıyordu¹. Zira Almanya'nın gittikçe için artan nüfusunun ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve ekonomik olarak güçlenebilmek için yeni sömürgelere ihtiyacı vardı. Sömürge için en uygun topraklar ise Osmanlı Devleti'ne aitti. 1878 Berlin Kongresi'nden sonra Ortadođu'ya var gücüyle yönelen Almanya'nın planı²: Osmanlı topraklarına sahip olmak, ticari açıdan bölgeye yerleşmek ve rakibi İngiltere'nin yolunu kesmek şeklinde ifade edilebilir³. Bu plan doğrultusunda Almanya, Osmanlı Devleti'nden bazı haklar elde etmek için Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nin yanında yer almış⁴ ve Osmanlı Devleti ile arasındaki siyasi ve de kültürel münasebetlerini geliştirmeye çalışmıştır⁵.

Ayrıca 1870-1906 seneleri arasında petrol tüketimi on kat artan Almanya'nın bu ihtiyaçtan dolayı da Osmanlı toprakları üzerinde etkinlik kurma isteği gittikçe artmıştır⁶.

Almanya bu amaçlarına ulaşabilmek için, 19. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı ülkesine yaklaşık 450 misyoner göndermiştir. Osmanlı topraklarındaki bu misyonerlerin Alman kültürünü benimsetme ve Hristiyanlaştırma faaliyetleri çerçevesinde *Wartedes Tempels*, *Vereinvon Heiligen Graben*, *Communaute Evangelique*, *Jerusalem Verein*, *Dasheilige Land Zions Verein*, *Vereinvon der Ungeflechten*, *Deutscher Palastina Verein* gibi Alman örgütleri yahut Almanlar tarafından desteklenen örgütler içerisinde faaliyette bulunduğu bilinmektedir⁷.

Esasen Osmanlı İmparatorluğu'nda çok önceden beri yoğun olarak yayılan Fransız, Amerikan, İngiliz kurumlarına göre Alman kurumlarının sayısı azdır. Mesela 1898 yılında imparatorlukta tüm Alman okulları, başta İstanbul olmak üzere İzmir'de bir lise, Beyrut merkezde bir lise, Hayfa'da bir lise ve ortaokul; Selanik'te bir ortaokuldan ibaretti. Kültür propagandası uzmanları özellikle Bursa, Konya, Ankara, Sivas, Samsun, Trabzon, Adana, Mersin, Maraş, Antep, Diyarbakır, Mardin, Musul, Basra, Şam, Trablusşam, ve Yafa'da okullar kurulmasını ısrarla öneriyorlardı. Bu merkezler Bağdat demir yolu hattı civarında yer almakta olup Almanya'nın hedeflediği nüfuz alanını oluşturuyordu. Bu okulların temel gayesi yakın doğudaki Alman çıkarlarının ve iktisadi kuruluşlarının ihtiyaç duyacağı faaliyetlere yardımcı olacak Osmanlı gençlerini yetiştirmekti. Ancak bu okullar Alman propagandacıları tarafından dini propaganda aracı olarak düşünülmemiş -bundan şiddetle kaçınılarak- öncelikli olarak söz konusu okulların

¹ Mevhibe Savaş (2005). *Şark Meselesi*. Kahramanmaraş: Yiğitoğlu, s. 44.

² Tuncer Topur (2004). *Dipsiz Kuyu Ortadođu ve Türkiye*. İstanbul: IQ Kültür-sanat, s. 51.

³ Savaş (2005), s. 44.

⁴ Ergünöz Akçora (2001). Ermeni Sorunu ve Türklere Yaptıkları Katliamlarda Ermeni Komitelerinin Yeri. *Yeni Türkiye Dergisi* (Ermeni Sorunu Özel Sayısı).C. XXXVIII, Ankara: Semih, 747-766, s. 753.

⁵ RifatUçarol (1985). *Siyasi Tarih* (3. Baskı). İstanbul: Filiz, s. 241; Fahir Armaoğlu (1988). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980* (5. Baskı). Ankara: TİSA, s. 46.

⁶ İlber Ortaylı (2008). *Osmanlık imparatorluğunda Alman Nüfuzu* (4. Baskı). İstanbul: Timaş, s. 67.

⁷ Sezen Kılıç (Kış-2005/İlkbahar-2006). Alman Okullarında Osmanlı'ya Karşı Yetiştirilen Ermeni Çocukları. *Ermeni Araştırmaları*. Sayı 20-21, erişim:<http://team-aow.discuforum.info/t1228-Osmanli%C4%B1-topraklar%C4%B1nda-faaliyette-bulunan-Alman-o.htm> (03.02.2014), s. 2-3.

Alman ekonomik ve kültürel nüfuzunun bölgede yayılmasını sağlamaya yönelik kurumlar olarak çalışma yapmaları önerilmiştir⁸.

Bu çerçevede Hugo Grothe'nin 1913 yılında yayımlanan "*Die Asiatische Türkei und Die Deutschen (Asya Ülkesi ve Alman Çıkarları)*" adlı eseri referans göstermek suretiyle Sezen Kılıç⁹, Grothe'nin başta eğitim olmak üzere Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli alanlarda izlediği politikalara ışık tutan görüşlerini şu şekilde özetlemektedir:

"...Alman eğitimcileri, ülkede görev yapan Alman subayları gibi, aynı becerileri ve aynı bilinci taşımalıdır. Ülkede yüksek okullar ancak burada ön zemin oluşturulduğunda ve bu okullar için gerekli materyaller sağlandığında kurulmalıdır... Yerli halktan birçok kişi değişik yerlerdeki Alman konsolosluklarına müracaat ederek kendilerine Almanca öğrenme imkanı sağlanmasını istemişlerdir. Bu konuda yapılacak en önemli iş, küçük yerlerde az sayıdaki Alman çocukları için okullar açmaktır. Bu kısa sürede büyük bir reklam yaratacak ve hızla okullar artacaktır. Birçok Osmanlı şehrinde, sayıları çok az olan Alman çocukları değil, aynı zamanda o bölgenin kendi halkı da seçilmelidir. Bununla da yetinmeyerek ziraat, mühendislik, makine, tıp ve eczacılık gibi meslek eğitimi verecek yüksek okullar da açılmalıdır... Bu konuda öğretmenler halkı eğitici rol üstlenmelidirler. Alman öğretmenler Osmanlı İmparatorluğu'nun iyileştirilmesi konusunda Alman subaylar gibi bilinçli hareket etmelidirler. Alman okulu ve dilini Osmanlı'da yaymak için belli bir fon oluşturulmalı ve Alman hükümeti bu konuda masraftan kaçınmamalıdır. Okulların yanında yerli halka çok değişik konularda dergiler ve mecmualar dağıtılabilir... Alman okullarında okuyup da başarılı olan yerli halktan öğrencilere burs sağlanarak Almanya'da yüksek öğrenim görmeleri sağlanmalıdır. Almanya'da öğrenim gören kısıtlı sayıdaki Türk üzerinde Alman eğitiminin tesiri çok iyi gözlemlenmiş olup iyi neticeler verdiği de bilinmektedir. İşte bu nedenle Alman hükümeti, bu tür çocuklara Almanya'da ücretsiz okuma imkanı sağlamalıdır. Almanya'da eğitilen kişiler, Almanya'da gördüklerini kendi ülkesinde uygulamak isteyecekleri için de bu konu çok önemlidir... Bir ülke Ön Asya'nın geleceğine yatırım yapıyorsa, aynı zamanda sonuçları ve yararları hemen görülemeyecek olan sivil girişimlerde de bulunmalıdır. 1908 yılında ortaya çıkan "Deutsche Vorder Asien Komitee" (Alman Ön Asya Komitesi), Alman kültürünü ve dilini bu bölgede yaymak için kurulmuştur. Yapılması gereken, ilk önce iyi seçilmiş bölgelerde Almanca konuşan küçük gruplar oluşturmaktır. Böyle gruplar oluşturulduğu takdirde bunun arkası gelecektir. Yani

⁸ Ayten Sezer (1999). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Ankara, s.s. 169-184, Erişim: <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/osmis.htm> (03.02.2014), s. 176-177.

⁹ Kılıç (Kış-2005/İlkbahar-2006), s. 7-10.

Alman okul sistemine acil ihtiyaç vardır. İzmir ve Kudüs başta olmak üzere dini cemaatler veya misyonerlerle bağlantılı olarak kurulan Alman okulları yeterli değildir...

...Sağlık hizmetleri de çok önemlidir ve bu konuda doktorlar insani boyutu çok önemli olan bir görev yapmaktadır. Doktorluk daha çok Hıristiyan misyonerlik faaliyetiyle bağlantılıdır. Osmanlı topraklarında kurulan hastanelerin polikliniklerini binlerce yerli halk ziyaret etmiştir ve etmektedir. Alman hastaneleri Beyrut, Maraş, Urfa, Diyarbakır şehirlerinde çok etkilidirler. Bu alandaki misyonerlik faaliyeti, okul faaliyetiyle benzerlik gösterir, çünkü okulda alınan eğitim gibi doktor tarafından tedavi edilen biri bu iyiliği ömür boyu unutmamaktadır. Normalde bir Müslüman, özel yaşamını ve hatta evini bir Hıristiyan'a açmakta çekinmesine rağmen bir Hıristiyan doktora bunları açmakta hiç çekinmemektedir ve bu çok önemlidir. Bu nedenle kabiliyetli bir doktor, anavatanı için çok değerli bir piyondur. Doktorların vereceği hizmetin değerini fark eden birçok Alman misyoner cemiyeti, çok sayıda doktorunu Osmanlı topraklarına göndermektedir; ama bununla yetinmemek gerekir. Çünkü bizzat Bağdat Demir Yolu Şirketi, demiryolunun geçtiği güzergah boyunca açacağı yeni hastanelere yeni doktorlar göndermelidir. Doktorların yanında eczacıların da Osmanlı topraklarında eczane açmaları sağlanmalı ve onlara ihtiyaç duyacakları ilaçlar gönderilmelidir. Ön Asya'da oluşturulacak böylesine etkilerin karşılığını Almanya gelecekte, üstelik çok yakın bir gelecekte, alacaktır..."

1898'den itibaren Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar Almanların Osmanlı Devleti sınırları içerisinde 39 okul, 6 kilise-mabet-ibadethane, 6 eytamhane, 9 hastane-darülaceze-tedavi bi'l- hava, 9 ikametgah-misafirhane, 4 kabristan, 1 ziraat müessesesi ve 7 arsa olmak üzere toplam 81 müessese kurdukları bilinmektedir¹⁰. Nitekim 1910 yılında Daily Graphic Gazetesi Bağdat Demir Yolu civarının Almanlar tarafında yapılan hastane, okul ve Alman misyonları ile doldurulduğunu belirtmiştir¹¹.

Birinci Dünya Savaşı sonlarında ise Türkiye'de faaliyette bulunan Alman misyonerlerinin sayısı, 79 eğitim elemanı ve 791 rahip olmak üzere 890'dır. Yukarıdaki Alman müesseselerine ek olarak 7 çocuk yuvası, 17 ilkokul ve bir ortaokul ile iki hastane ve bir dispanser daha kurmuşlardır¹².

Almanların zamanla eytamhane ve okul gibi sosyo-kültürel kurumları Bağdat Demiryolu hattında bulunan bölgelerde çoğalmaya başlamıştır. Mesela Maraş'ın

¹⁰ Adnan Şişman (2002). Misyonerlik ve Osmanlı Devletinin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler. *Türkler Ansiklopedisi*. Edit: Hasan Celal Güzel Kemal Çiçek, Salim Koca. C. 14, İstanbul: YTY. 173-180, s. 175.

¹¹ Ortaylı (2008), s. 90-91. Ayrıca bkz. Sezer (1999), s. 104.

¹² Sezer (1999), s. 176-177.

Zeytun kazasındaki Fırız nahiyesinde 1912 tarihinde bir kız okulunun kurulmasına dair girişimde bulunulduğu görülmektedir¹³.

Buraya kadar 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında etkinliğini sürdürmüş olan Alman kültürel yayılmacılığının Osmanlı Devleti'ndeki inkişafına dair genel bilgiler verdikten sonra, şimdi de asıl konumuzu oluşturan Maraş'taki Alman Yayılmacılık politikaları çerçevesinde kurulmuş olan Alman sosyo-kültürel kurumları incelenecektir.

Maraş'taki Alman Müesseseleri¹⁴

Osmanlı Devleti'nde Darüleytamlar ve Maraş'taki Alman Eytamhaneleri

Araştırmanın bu bölümünde ilk olarak, Osmanlı Devleti'nde önemli bir sosyal vazife üstlenen Darüleytamların durumu ve tarihsel gelişimi üzerinde durulmuş, sonrasında ise özel olarak Alman yayılmacılık faaliyetleri kapsamında Maraş'taki Alman müesseselerinden biri olan eytamhaneler incelenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Darüleytamlar

Osmanlı kültür ve medeniyeti kapsamında oluşmuş olan sosyal kurumlar, temelini Osmanlı Devlet geleneğindeki diğer birçok özellik gibi kendisinden önce kurulmuş olan Türk-İslam Devletleri ve medeniyetlerinden almıştır. Genel olarak Osmanlılar sosyal alanda fakir ve yardıma muhtaç olanlara (sakat, dul, yetim ve öksüz kalmış kimselere) yönelik uygulamalarda önceki Türk-İslam toplumlarından tevarüs eden vakıf geleneğini ve kurumlarını devam ettirmiş, bunları daha da geliştirmiştir.

Vakıfların kamusal alandaki sosyal ve iktisadi faydalarından oldukça müstefit olan Osmanlı devlet ve toplumunda 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk çeyreği askeri, siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel sorunların yoğunlukla yaşandığı bir dönem olmuştur. Özellikle 19. yüzyılın başından itibaren çeşitli Avrupa devletleriyle yapılan savaşlar, Yunan isyanı gibi ayaklanmalar, 1831-41 Mısır ve Boğazlar Sorunu, 1853-56 Kırım Savaşı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1911-12 Trablusgarp Savaşı, 1912-13 Balkan Savaşları ve 1914-18 I. Dünya Savaşı Osmanlı Devlet teşkilatını ve sosyal yapılanmasını büyük sıkıntılara düşürmüştür. Savaşlarda ölen insanların yanı sıra sakat, muhtaç ve yetimlerin sayısı oldukça artmıştır. Devletin iradesi dışında gerçekleşen göçler ve şehit yetimlerinin artması, sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak bunların barındırılması ile ilgili toplumsal alanda ortaya çıkan ihtiyaç, Osmanlı Devleti'ni yeni çözüm arayışlarına sevk etmiştir. Nitekim bu doğrultuda Tanzimat'ın ilanını müteakip süreçte, devlet işlerinin daha düzenli, sağlıklı, verimli bir şekilde yapılabilmesi için sorun yaşanan birçok alanda düzenlemeler yapılırken yeni kurumlar da tesis edilmiştir.

¹³ BOA, DH İD, 117/39; Adan Şişman (1997). XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Alman Müesseseleri. *Ata Dergisi*, Sayı VII, Konya, s. 145 ve İlknur Polat Haydaroğlu (1993). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*. Ankara: Ocak, s. 151.

¹⁴ Bu müesseselerin bulunduğu yerlerin krokisi için bkz. EK A.

Mesela bu dönemde sosyal alanda yapılmış olan yeniliklerden birisi 31 Aralık 1851 tarihinde Eytam Nizamnamesi¹⁵'nin ilan edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Buna göre toplumda Müslüman olan ya da olmayan tüm kişilerin öldükten sonra geriye kalan mal ve mülkleri (diğer bir ifade ile terekeleri) tespit edilecek, yetim kalmış çocuklara ait malların sağlıklı bir şekilde korunması için müstakil bir birim olan Emval-i Eytam İdare Meclisleri ve ek olarak İstanbul'da Eytam Sandığı kurulacaktı. Nizamnameye bağlı hükümler doğrultusunda öncelikle İstanbul merkezde olmak üzere faaliyetlere girilmiştir. Bu ilk nizamnameye teşkilat yapısı, eytam idaresi ve sandıklarının idâri yapılanmaları ve diğer işlemler hakkında 1869¹⁶, 1874¹⁷ yıllarında çeşitli eklemeler, düzenlemeler yapılarak nizamnamenin yeniden yayınlandığı görülmektedir. Bu süreçte Eytam İdaresi'ne bağlı olarak, taşrada Eytam Meclisleri ve Sandıkları kurulup teşkilatlanmıştır. Uygulamada yaşanan sıkıntılar ve aksaklıklara bağlı olarak zaman içinde yapılan değişiklikler ve ilaveler ile birlikte 1851 tarihli Eytam Nizamnamesi 1906 yılına kadar uygulanmış ve bu yıl içinde yeni bir nizamname¹⁸ kabul edilmiştir. Daha sonra da değişen şartlara uygun düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan bütün bu hukuki ve idari düzenlemelerin amacı yetimlerin haklarını daha iyi korumaktır.

Bu amaçla Osmanlı toplumunda, Tanzimat döneminde öksüz, yetim, kız ve erkek çocukların korunup eğitilmesi ve topluma kazandırılması maksadıyla açılmış olan, daha sonra açılacak olan Darüleytamların da menşei olarak görülebilen bazı kurumlar vardır. İslahhane adıyla bilinen bu kurumlar Mithat Paşa'nın, Rumeli'de vali olduğu sıralarda önce Nişte (1863), sonra Rusçuk'ta(1864) ve Sofya'da açmış olduğu okullardır. Daha sonra bu İslahhaneler İstanbul başta olmak üzere ülkenin diğer yerlerinde(İzmir, Bursa, Edirne, Kastamonu, Trabzon vs.) de açılmıştır. Ayrıca Mithat Paşa'nın gayretiyle İslahhaneler Nizamnamesi yayınlanmıştır. Bu nizamnameye göre kimsesiz çocuklara mahsus olan bu ıslahhanelerde çocuklara bir okul programı şeklinde muhtelif dersler okutulmuş, aynı zamanda çeşitli mesleki eğitimler(terzilik, dokumacılık, kunduracılık vs.) kazandırılmıştır¹⁹.

Osmanlı Devleti'nde sosyal bir kurum olarak, toplumda dilencilikle mücadele ve yaşlı, kimsesiz bakıma muhtaç kişilerin özellik de çocukların korunması amacına yönelik faaliyetler gerçekleştiren başka bir kurum da Darülacezelerdir. Kuruluşunda 1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın sonrasında yaşanan göçlerin yarattığı sosyal sorunların etkili olduğu Darülaceze, Padişah II. Abdülhamit'in

¹⁵ "Eytâm Nizâmname'si (H. 7 Rebi'ü'l-evvel 1268)" için bkz. Düstur (1289). *Tertip I*, C. I., İstanbul, erişim:

http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.eser_bilgi_q?ptip=EHT&pdemirbas=199609231 (03.01.2014), 270-275. Yayınlanmış olan tüm Düsturlar zikredilen "TBMM Kütüphanesi E-Kaynaklar" web sayfasından PDF dosya olarak temin edilebilir.

¹⁶ "Memâlik-i Mahrûse-i Şahânedê Küşâd Olunacak Eytâm Sandıklarının Sûret-i İdâre ve Muhâfazası Hakkında Nizâmname'dir (16 Zilkade 1286)" için bkz. Düstur, *Tertip I*, C. I, 276-279.

¹⁷ "Bâ-İrâde-i Seniyye Teşekkül Eden Meclîs-i İdâre-i Emvâl-i Eytâmın Sûret-i Teşkilini ve Vezâifini Mübeyyin Nizâmname'dir." İçin bkz. Düstur, *Tertip I*, C.III, s. 551.

¹⁸ "Umum Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdâresi Hakkında Ta'dilen Kaleme Alınan Nizâmname" için bkz. Düstur, *Tertip I*, C. VIII, s. 515.

¹⁹ Yahya Akyüz (2011). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2011* (19. Baskı). Ankara: Pegem Akademi, s. 172.

fermanı ve desteği, dönemin sadrazamı Halil Rifat Paşa'nın yoğun çalışmaları sonucunda 31 Ocak 1896 tarihinde resmi olarak açılmıştır²⁰.

Balkan Savaşları'nda²¹ ve Birinci Dünya Savaşı'nda hayatını kaybeden askerlerin yetim çocuklarının sayısının oldukça fazla olması ve Balkan Savaşları'ndan sonra yaşanan göçler neticesinde mevcut Darülacezeler kapasiteleri dolayısıyla muhtaçlara yardım için yetersiz kalmıştır. Bu durum, ayrı bir kurum olarak, Darüleytamların açılması zaruretini doğurmuştur. 1915 yılında Kastamonu Mebusu Muallim İsmail Mahir Efendi'nin çabaları, Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in teklifi ve Enver Paşa'nın katkılarıyla Maarif Nezaretine bağlı olarak Darüleytamlar açılmaya başlamıştır²².

Hızla kurumsallaşan Darüleytamlar için daha sonra yeni düzenlemeler yapma gereği duyulmuştur. Bunu sağlamak için 2 Nisan 1917'de "*Darüleytamlar Müdüriyeti-i Umumiyesi Teşkilî ve Müteferriatı Hakkında Kanun*" mecliste kabul edilmiştir. Bu düzenlemeyle birlikte Kastamonu Mebusu Muallim İsmail Mahir Efendi ilk Darüleytamlar Genel Müdürü olmuş, darüleytamlara yeni bir yön ve şekil verilmiştir²³.

İlk kurulduğu zamanlarda sayısı 20 olan Darüleytamlar, bu sayının yetimleri barındırmaya kâfi gelmemesi üzerine 1916'da 2,5 kat artarak 69'a ulaşmıştır. Bu dönemde, Darüleytamlarda barınan yetim sayısı: 5.000'i kız, 15.000'i erkek olmak üzere 20.000'i bulmuştur. O dönemde, vilayet ve sancaklarda en az birer Darüleytam mevcuttur. Hatta bazı vilayetlerde birden fazla Darüleytam bulunmaktadır²⁴.

Darüleytamlar, yetim kalan çocukların yanında daha önce İngiliz, Fransız ve İtalyan misyoner mekteplerinde barınan fakat onların Türkiye'yi terk etmesiyle sahipsiz kalan çocuklara da kucak açmış onları barındırıp korumuştur. Darüleytamlar bununla da sınırlı kalmamış, onlara birer zanaat öğretmek onları eğitmiş ve meslek sahibi yapmıştır. Bu haliyle düşünüldüğünde Darüleytamlar, onların istikballerini güven altına alma amacını da bünyesinde barındırmıştır.

Maraş'taki Alman eytamhaneleri

Sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak Osmanlı Devleti'nin Müslim ve gayrimüslim kimsesiz ve muhtaçlara hizmet vermek için Darülacezeleri; şehit çocukları için ise Darüleytamları kurmuş olduğu bilinmektedir. Öte yandan

²⁰ Servet Güngör (Haziran/Eylül-2009). Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Bir Hayır Örgütü: İstanbul Darülaceze Müessesesi. *Türk İdare Dergisi*. Sayı: 463-464, 157-181, s. 159.

²¹ Bulgaristan'da, Balkan Savaşları sonucunda 26.523 aileden 71.505 çocuğun yetim kalması, bu çocuklar arasından 3.011'i anne ve babadan mahrum 48.000'inin ailesinin ise çok fakir olması karşısında ortaya çıkan tablo durumun vahamet derecesini gözler önüne sermektedir. Bkz. Yasemin Okur (1996). *Darüleytamlar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı, Samsun, s. 4.

²² Doğan Çağlar (1973). Türkiye'de Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimlerine Genel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Dergiler Veri Tabanı*. Erişim:

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/493/5794.pdf> (03.02.2014), s. 70; Salih Özkan (Bahar-2006). Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytami. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 19, 211-229, Konya, s. 216.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çağlar (1973), s. 71; Özkan (2006), s. 217.

²⁴ Okur (1996), s. 19-20; Özkan (2006), s. 216-217.

Osmanlı Devleti, gayrimüslim aileden olan yetimlerin de mağdur olmaması için Anadolu'nun çeşitli yerlerinde azınlık ve yabancılar tarafından da eytamhaneler kurulmasına müsaade etmiştir.

Nitekim 1914 yılında Osmanlı Devletiyle savaş halinde bulunmayan ülkelerin tebaalarına eytamhane açma izni verilmiştir. Ayrıca mütareke yıllarında da Türkiye'de faaliyet gösteren Amerikan Muavenet Heyeti bazı vilayetlerde, İtalyanlar Konya'da ve Almanlar Maraş'ta eytamhane açmışlardır²⁵. 1920 yılı itibarıyla İstanbul başta olmak üzere Osmanlı ülkesinde 25 adet Ermeni, 3 adet Rum, 3 adet Yahudi ve 3 adet Rus Eytamhanesi'nin mevcut olduğu görülmektedir²⁶.

Maraş'ta tespit edebildiğimiz ilk eytamhane İngiliz tebaasından Michaelis adlı Protestan bir Amerikalı tarafından kurulmuştur. Bu şahısın kendi evinde 1869 yılından itibaren yetim çocukları terbiye ettiği bilinmektedir²⁷. Bundan başka Maraş'ta Zonbatanlı²⁸ mevkiinde İngilizler tarafından kurulan, Miss Agens Salmond adlı bir kadının idare ettiği Beulah adlı, kız çocukları için bir eytamhanenin varlığı bilinmektedir. Ayrıca erkek çocukları için Ebenezer isimli bir eytamhane daha kurulmuş ve bunun idaresini de yine Agens Salmond üstlenmiştir. Beş evden müteşekkil olan bu eytam hane 22 Temmuz 1903 tarihinde İngiliz sefaretinin Osmanlı makamlarınca tanınmasını istediği diğer bazı İngiliz müesseseleri arasında yer almaktadır²⁹.

Alman yayılcılık politikalarının destekçisi olan "*Deutschen Hilfsbundes Fürchristliches Liebeswerk im Orient*" (Şarkta Hıristiyan Şefkati İçin Alman Yardım Birliği) adlı misyoner cemiyeti Maraş'ın bir semti olan Kümbet'te bir tesis kurarak faaliyette bulunmuşlardır. Bu kurum 1898'de erkek çocuklar için Divanlı Mahallesi'nde bir eytamhane inşa ettirmiştir. Pastör Brunnemann'ın müdürlüğünü yaptığı bu eytamhanenin ismini "Barış Evi" manasına gelen "Beitshalom" koymuşlardır. Stanley E. Kerr³⁰e göre 1920 yılında Amerikalılarının yönetimine

²⁵ Özkan (2006), s. 220.

²⁶ Okur (1996), s. 6.

²⁷ Adnan Şişman (1994). *Osmanlı Devleti'nde XX. Yüzyıl Başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*. Balıkesir: Alem, s. 26.

²⁸ Belgelerde adı geçen Zonbatanlı mevki, günümüzde Maraş merkezde yer alan Gazipaşa mahallesine tekabül etmektedir.

²⁹ 1920'ye kadar Maraş'ta kalan Salmond'un yönetimindeki Ebenezer eytamhanesinde erkek çocuklara fırıncılık başta olmak üzere çeşitli meslekler öğretilmiştir. Ebenezer ayrıca Maraş'taki tüm eytamhanelerin ve diğer yabancı kurumların ekmek ihtiyacını karşılamıştır. Bu eytamhane meslekî eğitim için kullandığı iş yerlerine sahipti. Buralar Maraş'taki Ermeniler için bir endüstriyel çalışma programının çekirdeğini teşkil etmekteydi. Özellikle tekstil alanında üretim yapılan bu yerlerde işin her safhası Ermeni ustalar tarafından yönlendiriliyordu. Stanley E. Kerr (1973). *The Lions of Marash*, Albany: State University of New York Press, s. 74-75. Merkezi Türkiye Misyonu içerisinde yer alan Maraş'taki eytamhanelerde 1900 yılında 420 yetim çocuk barınıyordu. Bkz. Uygur Kocabaşoğlu (1989). *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika-19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*. İstanbul: Arba, s. 151; Şamil Mutlu (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 219-222. Kerr (1973), s. 74-75.

³⁰ Stanley E. Kerr, NER (Near East Relief) Yakınoğu Yardım Heyeti'nde 1919 yılında gönüllü olarak görev almış Amerikalı bir subaydır. İlk görev yeri Halep'ti. Buradaki görevi Ermeni yetimleri

geçen söz konusu eytamhane, bu dönemde Amerikan Kızılhaç hemşiresi olan Frances Buckley tarafından yönetilmiştir. Bu eytamhanede Ermeni öğretmenlerin gözetimi altında 400 çocuk eğitilmiş ve bu çocukların yetiştirilmesi için burada her türlü teknik donanıma yer verilmiş³¹ ve öğrencilerin dokumacılık, halı dokumacılığı, ayakkabıcılık eğitimi gibi alanlarda meslekî açıdan eğitim alabilmeleri için gerekli olan imkânlar sağlanmıştır³².

Bundan başka Alman Hilfsbund Misyoner Cemiyeti tarafından Maraş'ta Zonbatanlı Mahallesi'nde, Bethel adında bir kız eytamhanesi kurmuştur. Bu eytamhane Divanlı Mahallesi'ndeki Beitshalom'a benzer bir organizasyona sahipti. Ancak burada yabancı üyelerden oluşan personel bulunmuyordu. Buranın mesleki eğitim programı kız çocuklarını birer ev hanımı olarak yetiştirmeyi hedefliyordu³³.

Kerr, *The Lions of Marash* adlı hatıratında Maraş'taki Alman Eytamhanelerinin Alman Hilfsbund misyonerleri tarafından işletildiğini belirtmiştir. Kerr hatıratının başka bir yerinde de Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti olan NER (Near East Relief)'in kurduğu The Acorne isimli eytamhane de dahil olmak üzere Maraş'taki beş eytamhane üzerinde yönetsel ve mali olarak, NER'in söz sahibi olduğunu ifade etmektedir³⁴.

Mektepler

Maraş'ta Alman kültürel yayılmacılığı çerçevesinde kurulmuş olan sosyo-kültürel müesseselerden biri de mekteplerdir. Bu çerçevede Alman Misyoner Cemiyetleri'nin girişimleriyle (Hilfsbund Cemiyeti gibi...) muhtelif derecelerde okullar kurulmuştur. Bu okulların kurulması aşmasında Osmanlı Devleti'nin ilgili kurumlarıyla muhatapların karşılıklı olarak yaptıkları yazışmalardan okul açılacak yer, ruhsat, okulun işleyiş kuralları, toplumsal sakıncalar vb. konularda bazı hassasiyetin öne çıktığı görülmektedir.

toplamaktı. 1919 Sonbaharında Amerikan Yardım Heyeti'nde görevli olarak Maraş'a gönderildi. Burada Fransızların terk ettiği binlerce Ermeni'ye yardım etti. Maraş'taki görevi 1922'de Beyrut'a gönderilene kadar devam etti. Kerr, NER'den ayrılışından üç yıl sonra Pensilvanya Üniversitesi'nde felsefe doktorluğu derecesini kazandı. 1925'te Beyrut'a dönerek buradaki Amerikan Üniversitesi'nin Biyokimya Bölüm Başkanı oldu. Profesör Kerr Lübnan'da kırk yıl görev yapmıştır. Eşi Elsa Reckman Kerr ise o daha önceleri Maraş Kız Mektebi'nde öğretmen olarak çalıştıktan sonra Beyrut Kız Kolejinde ve Amerikan Üniversitesinde görev yapmıştır. Beyrut'taki hizmetleriyle tanınan Kerr, Amerikan Üniversitesi tarafından üstün Profesör, Lübnan Hükümeti tarafından da Üstün Fazilet Nişanı ile ödüllendirilmiştir. Bkz. Kerr (1973), s. XXIV.

³¹ Kerr (1973), s. 74; Besim Atalay (H. 1339). *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*. İstanbul, s. 155. Kerr (1973)'in Beitshalom adıyla bahsettiği eytamhane, Osmanlı arşiv belgelerinde geçen Divanlı Mahallesi'ndeki erkek eytamhanesidir. Ayrıca Bethel adıyla bahsettiği yer ise Zonbatanlı Mahallesi'nde yer alan kız eytamhanesidir. BOA, DH İD, 117/33.

³² Nejla Günay (Mart-Temmuz-Kasım 2006). Cumhuriyet Öncesinde Maraş'taki Yabancı Okulları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 64-65-66, Cilt: XXII, Erişim: <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-64-65-66/cumhuriyet-oncesinde-marastaki-yabanci-okullar> (01.02.2014).

³³ BOA, DH, İD, 117/33; Kerr (1973), s. 74.

³⁴ Kerr (1973), s. XXIV-25.

Buna bir örnek olarak, Maraş Alman Eytamhanesi Müdürü Pastör Brunnemann, Maraş'ın Divanlı Mahallesi'nde bulunan Alman vatandaşların Beitshalom Erkek Eytamhanesi dahilinde mektep kurabilmeleri için 1 Aralık 1908 tarihinde dilekçe vermiştir. Daha sonra Halep vilayetince yapılan tahkikatta, kurulacak olan mektep için önerilen yerin (yani eytamhanenin alt katının) 1898-99 yılında 5500 kuruş kıymeti olan bostan yeri olduğu, bu tarihten sonra bu yer, müstemlatıyla birlikte eytamhaneye dönüştürüldüğü, 1909 yılı itibariyle kıymetinin 89000 kuruş olduğu ve Almanya Devleti tebasından Pastör Brunnemann adına on yıldır kayıtlı olduğu anlaşılmıştır. Mektep açılması hususunda Brunnemann tarafından gönderilen yazıya alınan cevapta 1898'de açılan eytamhanenin zaten resmi ruhsatının olmadığı dolayısıyla eytamhaneye bağlı olarak açılmak istenen mektebin açılmasında mahzur bulunduğu ifade edilmiştir. Bununla beraber bu yer için ancak mahallinden resmi ruhsat alınması, Maarif Nizamnamesi'nin Mekâtib-i Hususiye ile ilgili 129. Maddesi hükümlerine riayet olunması ve padişahın da onayının olması kaydıyla mektep açılabileceği belirtilmiştir(27 Aralık 1909)³⁵.

Ancak Halep Valisinin Dahiliye Nezareti Celilesi'ne hitaben yazdığı 20 mart 1911 tarihli yazıdan anlaşıldığına göre Divanlı Mahallesi'ndeki erkek mektebine 1910 yılında ruhsat verildiği anlaşılmaktadır³⁶.

Maraş'ın Divanlı Mahallesi'nde bulunan Alman Eytamhanesi'nde erkek ve kızlara mahsus olmak üzere ibtidai ve rüşdi-idadi derecesinde iki mektep kurulmuştur ³⁷ . Bu rüşdi-idadi mektebin kız şubesi, aynı eğitim-öğretim programına bağlı kalınarak, Zonbatanlı Mahallesi'ndeki Bethel Kız Eytamhane'sine nakledilmiştir³⁸. 1911 yılında kurularak faaliyetlerini sürdürmüş olan ve Matmazel Stokman idaresindeki bu kız mektebinde Usanna Güncian, Deşgon Kocaođlanyan, Husrevitoht Kilikyan ve Lusiya Çorbacıyan isminde dört Ermeni öğretmenin görev yapmış olduğu bilinmektedir³⁹.

Protestan cemaatine ait olarak 1909 yılında Maraş'ta kurulan erkek mektebinde ise iki öğretmen görev yapmaktaydı. Bunlardan biri Ermeni, diğeri İngiliz'di. 150 öğrencisi olan bu okulu Alman Pastör Brunnemann idare etmekteydi⁴⁰.

1913–14 öğretim yılında kız ve erkek idadîlerinde toplamda 16 öğretmen, 140 öğrenci vardı. Hilfsbund Cemiyeti tarafından finanse edilmekte olan bu okullarda 1916 yılı verileri dikkate alındığında ise görev yapan 8 öğretmen ve 2

³⁵ BOA, MF.İMF, 15/1327 Z/3.

³⁶ BOA, DH, İD, 117/33.

³⁷ Maraş'taki Alman eytamhane ve mektepleri ile ilgili bazı Arşiv belgeleri için bkz. Ek B.1, Ek B.2.

³⁸Belgede, resmi ruhsatı olan bir mektebin öğrencilerinden bir kısmının diğ er mahale nakliyle o mektep şube olarak kabul edildiği takdirde şube için ayrıca ruhsatname verilmesine lüzum yoktur. Söz konusu nakil durumunun, asıl mektebin ruhsatnamesine bir açıklama eklenmesinin yeterli olacağı ifade edilmektedir. Bkz. BOA, DH İD, 117/33.

³⁹ BOA, DH, İD, 117/33. Ayrıca bkz. Şamil Mutlu (2005). *Osmanlı Devletinde Misyoner Okulları* (2. Baskı). İstanbul: Gökkuşbe, s. 104.

⁴⁰ Mutlu (2005), s. 104.

müstahdemın tamamının Ermeni olduğu göze çarpmaktadır. Ermeniler, Almanlara ait eytamhane, hastane gibi diğer müesseselerde de istihdam edilmişlerdi⁴¹.

Bu okulların ders programları ve okutulan kitaplar ayrıntılı bir şekilde okul idaresince ilgili makamlara bildirilmiştir⁴².

Öte yandan Maraş'taki bu okullardan mezun olanların, mezun oldukları okulları örnek alarak çeşitli yerlerde yeni okullar açmaya teşebbüs ettikleri de görülmektedir. Örneğin Maraş Alman Kız Okulu'ndan mezun olan iki kızın, Almanların bölgedeki nüfuzlarını artırmak için mektep kurma çabaları çerçevesinde, bölgedeki girişimleri Osmanlı arşivlerinden temin edilen bir belgede şu şekilde ifade olunmaktadır⁴³:

"Maraş'taki Alman inas mektebi mezunlarından iki kızın Zeytun kazasına tabii Firnis nahiyesine giderek kaffe-i masarısı Maraş'taki Almanlar tarafından tesviye olunmak üzere bir inas mektebi küşatına dair teşvikatda buldukları gibi bu hususta ahaliden bir de muvafakatname almış olduklarından ve bundan ma'ada Almanların Haleb'debila-ruhsat bir mektep küşat eylemiş olduklarından vesairenden bahis ile istizan-ı muameleyi havi Haleb vilayeti vekaletinden alınan tahrirat leffensavb-ı alilerine irsal kılınmağla mündericatına nazaran iktizasının ifa ve inba ve melfufun iade buyrulması mütemennadır ol babda..."

Belgeden anlaşıldığı üzere Almanların çeşitli vasıtalarla Maraş'ta mektep kurma faaliyetlerine giriştikleri görülmektedir. Ayrıca Almanlar maddi ve manevi çeşitli yardımlarla bölge ahalisinin sempatisini kazanmak, kendilerini destekleyecek kamuoyu oluşturmak için birçok yerde olduğu gibi Maraş'ta da muhtelif girişimlerde bulunmuşlardır. Mesela bölgenin ileri gelenleriyle görüşmeler yapmış, mektep kurma ile ilgili masraflarda kendileri tarafından tüm olanakların sağlanacağını vaat etmiş, yöredeki yolların onarımı için büyük miktarlarda para vererek taraftar sağlamış, halkı teşvik ederek mektep açılması için halkta istek uyandırmışlardır⁴⁴.

Sağlık Kurumları

Almanlar eytamhane ve eğitim-öğretim kurumları açma gibi faaliyetlerinin yanında sağlık hizmetleriyle de halkın sempatisini kazanmayı düşünmüşlerdir.

⁴¹ Şişman (1997). XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Alman Müesseseleri, *Ata Dergisi*, sayı VII, Konya, 129-153, s. 145.

⁴² Bu mekteplerle ilgili ders programları ve okutulan kitaplar için bkz. Ek C.1.; Ek C.2.; Ek C.3.

⁴³ BOA, DH İD, 117/39.

⁴⁴ Haydaroğlu (1993), s. 151.

Nitekim bu amaçla 1902 yılından itibaren Maraş'taki birtakım evleri sağlık hizmeti vermek maksadıyla kullanmış olmaları buna örnek teşkil eder⁴⁵. Daha sonra bu hizmet ağını genişletmek amacıyla Maraş'ta Alman Hilfsbund misyonu Amerikan misyon binasının altına bir hastane kurmuştur. 1904 yılında Alman Brunnemann adlı şahıs tarafından kurulmuş⁴⁶ olan bu hastane, Dr. Mabel Elliot'un yönetimi altındaydı⁴⁷. Mabel Elliot'un dışında Doktor Artin olarak bilinen Haroutune Der Ghazarian hastanenin önemli personellerindendi. Ghazarian'ın, Beyrut'taki Suriyeli Protestanlar Koleji'nin Amerikan Tıp Okulu'nda cerrahlik eğitimi aldığı bilinmektedir. Diğer önemli personeller ise hastanenin hemşirelik servisini yönetmiş olan bayan Mabel Power ve Suriyeli Protestanlar Koleji'nin Eczacılık Okulu'ndan mezun olan Stepan Chorbajian idi⁴⁸.

Halep valisinin Dahiliye Nezaret-i Celilesi ile yaptığı yazışmalardan anlaşıldığına göre hastanenin, biri erkeklere diğeri kadınlara mahsus olmak üzere iki büyük koğuş ile üç dört hususi odası ve yirmi beş yatak kapasitesi bulunmaktaydı⁴⁹.

Almanlar Maraş'ta bu kurumlardan başka 1908 yılında bir de eczane açmışlardır. Cadde üzerinde yer alan bu eczane, gelir getiren bir mülk sınıfında olup, üst katında üç oda ve bir koridor bulunmaktaydı⁵⁰. Öte yandan Almanların Maraş'ta bir de çiftlik kurmuş oldukları bilinmektedir⁵¹.

Maraş'taki Alman Müesseselerinin Amerikalılara Devri Meselesi

Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra ve Relief yönetimindeki Amerikan misyonerleri Türkiye'ye gelme hazırlığı yaparken ciddi bir sorun ortaya çıkmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda galip olmuş devletler Mondros Mütarekesi'nde yer aldığı üzere Alman ve Avusturya vatandaşı olan herkesin Osmanlı ülkesini terk etmesini istiyordu. Alman misyonerleri de elbette bu kapsamdaydı. Ayrıca onlar Amerikalılar gelmeden ülkeden çıkarsa bakımlarında olan kimsesiz kadınlar ve çocuklar ne olacaktı sorusu akıllara geliyordu. Bunun üzerine, Genova'daki Ermeni yardımı için İsviçre Komitesi'nden Ermeni davasının önemli destekçisi Lord Bryce'ye gelen bir mektup, Alman misyonerlerinin Alman Hükümetine rağmen Türkiye'de başarılı işler yaptığını vurgu yapılarak yeni bir anlaşma yapılıncaya kadar bölgeden çekilmelerinin ertelenmesi gerektiği üzerinde duruldu. Almanlar ile Amerikalılar arasında bir anlaşma yapıldığına dair

⁴⁵ Almanların Maraş'ta sağlık hizmetleri için kullandıkları bu ilk binanın resmi için bkz. Ek D. Resimler-Resim 1. Hans-Lukas Kieser (2005). *İskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet (1839-1938)*. Çev: Atilla Dirim, İstanbul: İletişim, s. 381.

⁴⁶ BOA, DH ŞD MLK, 2244 / 16; Besim Atalay (H. 1339), s. 155; Mutlu (1999), s. 85. Yaşar Akbıyık (1999). *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Ankara: ATAM, s. 200-203. Bu hastanenin resmi ve ayrıca alman eczanesinin planı için bkz. Ek E. Maraş Alman Hastanesi ve eczanesi ile ilgili bilgileri havi belge.

⁴⁷ Kerr (1973), s. 75.

⁴⁸ Kerr (1973), s. 75.

⁴⁹ BOA, DH ŞD MLK, 2244/16.

⁵⁰ BOA, DH ŞD MLK, 2244 / 16; Mutlu (1999), s. 85; Akbıyık (1999), s. 200-203.

⁵¹ Atalay (H. 1339), s. 155; Akbıyık (1999), s. 200-203.

bir kayda ulaşılmamakla birlikte, Alman misyonerlerin ülkeyi boşaltmasının istendiği bilinen bir gerçektir. Netice itibarıyla 22 Şubat 1919'da İngiliz güçleri Maraş'ı işgal ettikten sonraki süreçte, Almanlar misyonlarını Amerikalılara bırakarak Türkiye'den ayrılmaya başlamışlardır⁵².

Ancak İsviçre ve Danimarka vatandaşı olup Alman misyon şemsiyesi altında bulunanlar ülkeden ayrılmayıp bir müddet çalışmalarını bağımsız yürütmüşler, daha sonra Amerikalılar bölgeye geldiğinde Relief ekibine katılmışlardır. Bunlar Harput'ta Verena Schmidlin, Danimarkalı Anna Jensen, Karen Marie Petersen; Urfa'da Künzler ve Vischer; Maraş'ta ise İsviçreli Maria Timm aileleriydi. Kieser'e göre Urfa ve Maraş misyonlarında barınmakta olan 1000 yetim vardı⁵³. Almanlar Maraş'ı terk ettikten sonra burada kalan yüzlerce yetimi Relief devralmıştır. Ayrıca Relief Maraş'ta Amerikan Koleji bünyesinde kadın ve çocuklara bakmak amacıyla yeni eytamhaneler kurmuştur⁵⁴. Bununla birlikte Kieser, 1923 yılında, Maraş'ta Türk ve Ermenilerden oluşan sadece 20 kız çocuğun barınmakta olduğu Alman Eytamhanesi'nin bölgedeki son Alman müesseselerinden olduğunu belirtir⁵⁵. Öte yandan yine Kieser, Almanların bölgedeki kurumsallaşmasını ve etkinliklerini sağlayan Hilfsbund Cemiyeti'nin genellikle bölgedeki Alevilerle yakın ilişkiler kurarak 1933-34 yıllarına kadar Maraş bölgesinde tutunmayı başardıklarından ve bu tarihten itibaren Türkiye Cumhuriyeti topraklarını kesin olarak terk etmek zorunda kaldıklarından bahsetmektedir⁵⁶.

Sonuç

Almanya Devleti'nin çeşitli sorunlarından dolayı, Osmanlı Devleti'ndeki kültürel yayılmacılık faaliyetlerini yaygınlaştırmaya başlaması 19. Yüzyılın son çeyreğine rastlamaktadır. Nispeten geç kalmış olsalar da Almanlar, bu tarihten 1920'lere değin çeşitli misyoner örgütleriyle beraber, uluslararası çıkar odaklarının merkez noktası haline gelen Osmanlı topraklarında siyasi, ekonomik, ticari vs. alanlarda nüfuz elde etme, Alman kültürünü benimsetme amacıyla yayılmacılık faaliyetlerini etkin bir şekilde sürdürmüşlerdir. Bu faaliyetlerini Osmanlı ülkesinin dört bir yanında eytamhane, hastane, muhtelif mektepler, çiftlikler gibi çeşitli sosyo-kültürel kurumlar kurmak yoluyla gerçekleştirmişlerdir.

Alman müesseseleri yaptıkları etkinliklerle Osmanlı Devleti'nin sosyo-kültürel yapısı içerisinde önemli bir yere sahip olmuşlardır. 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başlarında Osmanlı'da yayılmacı faaliyetlerin gerçekleştirildiği diğer yerlerde olduğu gibi, Maraş bölgesinde de Almanlar arzu ettikleri emelleri gerçekleştirmek, halkın dikkatini olumlu yönde celp etmek adına muhtelif çalışmalar yapmışlardır. Bir hayırsever, bir dost edasıyla yolu bozuk olan köylerin

⁵² İbrahim Ethem Atnur (2005). *Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)*. Ankara: Ebabil, s. 240-241; Kerr (1973), s. 75.

⁵³ Kieser (2005), s. 526.

⁵⁴ Atnur (2005), s. 251.

⁵⁵ Kieser (2005), s. 526.

⁵⁶ Kieser (2005), s. 620.

yollarını tamir ettirmiş veya yolu olmayan köylere yol yaptırmış; mektepler kurup eğitim-öğretim faaliyetleri sürdürmüş; eytamhaneler açarak yetim, kimsesiz, muhtaçları barındırıp onların her türlü ihtiyaçlarını karşılayarak eğitmiş; hastane ve eczane gibi sağlık kurumları kurarak bölgenin sağlık gereksinimlerini karşılamışlardır. Ancak Alman kurumları bu faaliyetlerle sınırlı kalmamış, esas kuruluş amaçlarına hizmet ederek, bölgedeki Alman politika ve emellerini gerçekleştirme yönünde önemli çalışmalar yapmışlardır. Bu kurumlar ilk bakışta görülen sosyo-kültürel özelliklerinden öte, Almanların bölgede güç, hakimiyet ve kontrol sağlama gibi çıkarları doğrultusunda yararlandıkları siyasi, stratejik özelliklere sahip diplomatik ve jeopolitik önemi havi yapılarıdır.

Öte yandan Almanlar Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile müttefik olmalarına rağmen Amerikan misyoner kurumlarıyla yakın ilişkiler kurmuş, bu süreçte Ermenilere yardım etmiş, taraf olmuşlardır. Ayrıca ve doğal olarak bu yolla Ermeniler üzerinde nüfuz edinmişlerdir⁵⁷.

Milli Mücadele esnasında ise Maraş'ta, genel olarak yabancılar tarafından tesis olunmuş olan kurumlar olaylara doğrudan müdahil olmamışlar; ancak şehri işgal eden kuvvetlerle çok yakın ilişkiler içerisinde bulunmuşlardır. Mesela Alman eytamhanesi ve Hastanesi ile Kiliseler çarpışmalar sırasında birer askeri üs vazifesi görmüşler, işgal güçlerine her türlü yardım ve yataklık etmekten geri kalmamışlardır. Yine bu dönemde Maraş'taki Amerikan misyon kurumları da askeri karargâh olarak kullanılmıştır.

Kaynakça

Akbıyık, Yaşar (1999). *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*. Ankara: ATAM.

Akçora, Ergünöz (2001). Ermeni Sorunu ve Türklere Yaptıkları Katliamlarda Ermeni Komitelerinin Yeri. *Yeni Türkiye Dergisi*. (Ermeni Sorunu Özel Sayısı).C. XXXVIII, Ankara: Semih, 747-766.

Akyüz, Yahya (2011). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2011* (19. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Armaoğlu, Fahir (1988). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980* (5. Baskı). Ankara: TİSA.

Atalay, Besim (H. 1339). *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*. İstanbul.

⁵⁷ Mabel Evelyn Elliott (Winter 1977-78). The 22 Days of Marash: Papers on The Defence of The City Against Turkish Forces Jan.- Feb.,1920. *The Armenian Review*. Vol. 30s., 384-397, S. 385. Ayrıca bkz. Ahmet Eyicil (1999). *Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri*. Ankara: Gün, s. 172-74.

Atnur, İbrahim Ethem (2005). Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923). Ankara: Ebabil.

BOA, DH, MUI, 53/25.

BOA, DH İD, 117/33-39.

BOA, DH ŞD MLK, 2244/16.

BOA, MF.İMF, 15/1327 Z/3.

Çağlar, Doğan (1973). Türkiye'de Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimlerine Genel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Dergiler Veri Tabanı*. Erişim: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/493/5794.pdf> (03.02.2014).

Düstur (1289). *Tertip I*, C. I, III, VIII, İstanbul, erişim: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.eser_bilgi_q?ptip=EHT&pdemirbas=199609231(03.01.2014), 270-275.

Elliott, Mabel Evelyn (Winter 1977-78). The 22 Days of Marash: Papers on The Defence of The City Against Turkish Forces Jan.- Feb., 1920. *The Armenian Review*. Vol. 30s., 384-397.

Eyicil, Ahmet (1999). *Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri*. Ankara: Gün.

Günay, Nejla (Mart-Temmuz-Kasım 2006). Cumhuriyet Öncesinde Maraş'taki Yabancı Okulları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 64-65-66, Cilt: XXII, Erişim: <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-64-65-66/cumhuriyet-oncesinde-marastaki-yabanci-okullar>(01.02.2014).

Güngör, Servet (Haziran/Eylül-2009). Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Bir Hayır Örgütü: İstanbul Darülaceze Müessesesi. *Türk İdare Dergisi*. Sayı: 463-464, 157-181.

Okur, Yasemin (1996). *Darüleytamlar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı, Samsun.

Ortaylı, İlber (2008). *Osmanlık imparatorluğunda Alman Nüfuzu (4. Baskı)*. İstanbul: Timaş.

Özkan, Salih (Bahar-2006). Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamu. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 19, Konya, 211-229.

Kerr, Stanley E. (1973). *The Lions of Marash*, Albany: State University of New York Press.

Kılıç, Sezen (Kış-2005/İlkbahar-2006). Alman Okullarında Osmanlı'ya Karşı Yetiştirilen Ermeni Çocukları. *Ermeni Araştırmaları*. Sayı 20-21, erişim: <http://team-aow.discuforum.info/t1228-Osmanli%C4%B1-topraklar%C4%B1nda-faaliyette-bulunan-Alman-o.htm> (03.02.2014).

Kieser, Hans-Lukas (2005). *İskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet (1839-1938)*. Çev: Atilla Dirim, İstanbul: İletişim.

Kocabaşoğlu, Uygur (1989). *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika-19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*. İstanbul: Arba.

Mutlu, Şamil (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

-----; (2005). *Osmanlı Devletinde Misyoner Okulları (2. Baskı)*. İstanbul: Gökkuşbu.

Haydaroğlu, İlknur Polat (1993). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*. Ankara: Ocak.

Savaş, Mevhibe (2005). *Şark Meselesi*. Kahramanmaraş: Yiđitođlu.

Sezer, Ayten (1999). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Ankara, 169-184, Erişim: <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/osmis.htm> (03.02.2014),

Şişman, Adnan (1994). *Osmanlı Devleti'nde XX. Yüzyıl Başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*. Balıkesir: Alem.

-----;(1997). XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Alman Müesseseleri. *Ata Dergisi*, Sayı VII, Konya, 129-153.

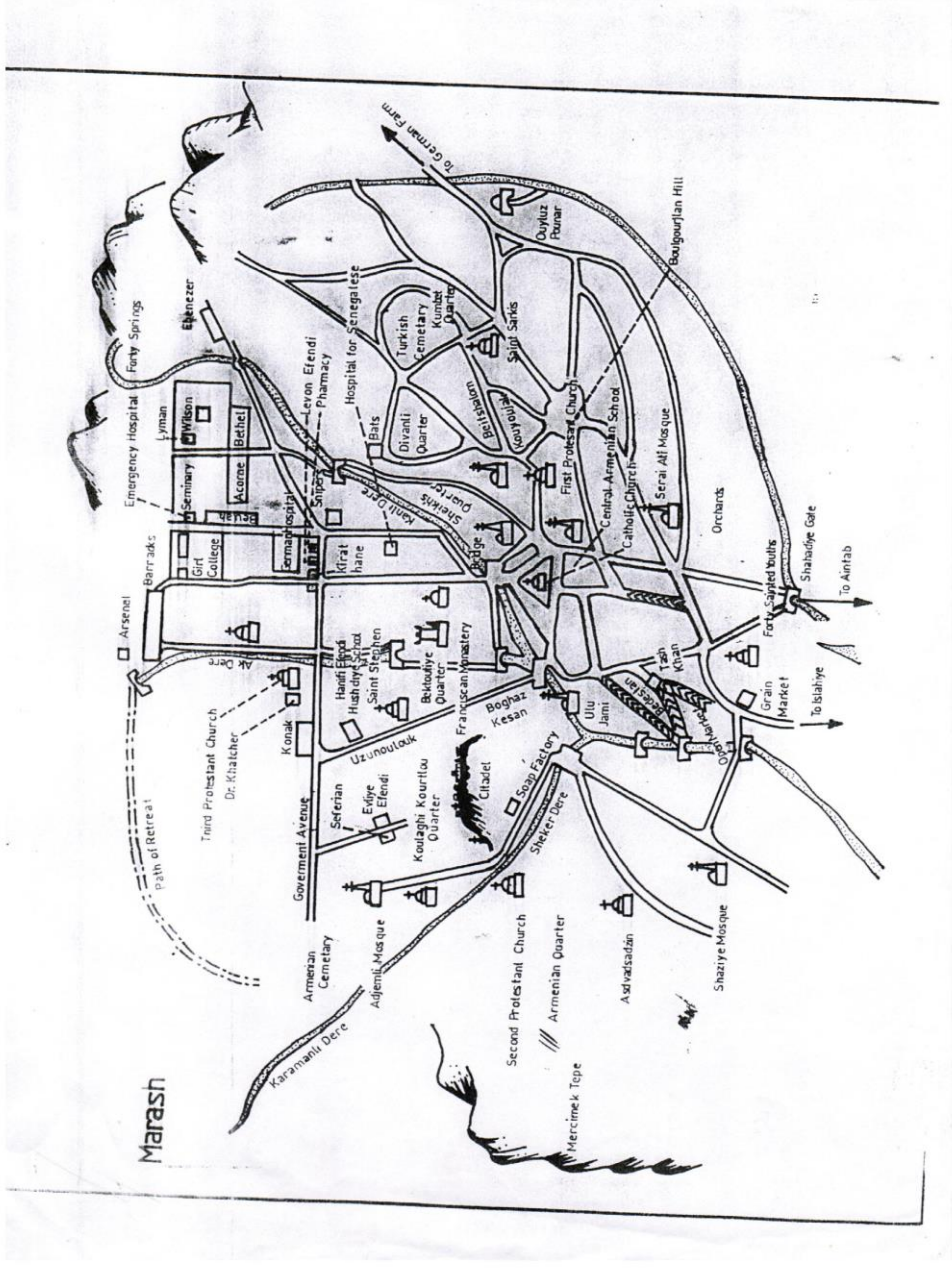
-----;(2002). Misyonerlik ve Osmanlı Devletinin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler. *Türkler Ansiklopedisi*. Edit: Hasan Celal Güzel Kemal Çiçek, Salim Koca. C. 14, İstanbul: YTY. 173-180.

Topur, Tuncer (2004). *Dipsiz Kuyu Ortadođu ve Türkiye*. İstanbul: IQ Kültür-sanat.

Uçarol, Rifat (1985). *Siyasi Tarih*(3. Baskı). İstanbul: Filiz.

Ekler

Ek A. Kroki

Ek B.1.⁵⁸

MİLLİ ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI

وَأَعْلَمُ نَهْكَ عَلَى سَهْ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَشْكُرَهُ لَوْلَا رَحْمَتُ اللَّهِ عَلَيْنَا لَفُتْنَا فِي الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ
 ٢٩٥٨

سعاد باقری
 اقدم خدمت اقدس میں منوراً سائنس میں مدبری مانتوں پر وکامہ طرفہ سے انعام و نوبت اولاد
 برکت و اولاد کے ساتھ کامیابانہ المادہ انسانی زری را خدمتہ برکت ادا ہے حضرت اقدس سے منوراً سائنس میں مدبری مانتوں پر وکامہ طرفہ سے انعام و نوبت اولاد
 محدود و برونیشن رسالت اولاد کا کام تک المادہ انسانی الماسی و برونیشن منگھیا ہے سعاد تہ و برکتہم و شوقہ دھن اولاد بقصد تہذیبہ و ترقی و ترقی ہادی اولاد
 اہل علم تہذیبہ و ترقی سعاد باقری کے برکتی دھما ماسہ اولاد میں اکادمیکہ کتابت حضرتہ فاسا تکلیف و رسم مقرر ہے کہ تکلف ہو سکے
 و معارف تہذیبہ سے مکلف مذکورہ ہم خدمت اولاد کے لئے ترقی و ترقی مانتوں سے اہل علم تہذیبہ و ترقی سعاد تہ و برکتہم و شوقہ دھن اولاد بقصد تہذیبہ و ترقی ہادی اولاد
 اولاد انیسویں قلم تہذیبہ و معارف تہذیبہ سے اہل علم تہذیبہ و ترقی سعاد تہ و برکتہم و شوقہ دھن اولاد بقصد تہذیبہ و ترقی ہادی اولاد
 قریب تک باہر سے لہذا تہذیبہ و معارف تہذیبہ سے اہل علم تہذیبہ و ترقی سعاد تہ و برکتہم و شوقہ دھن اولاد بقصد تہذیبہ و ترقی ہادی اولاد

صدر اعظم
 بادشاہ

⁵⁸ Sadrazamin Dahiliye Nezaret-i Aliyesi'ne yazdığı 2 Ocak 1910/H. 20 Zilhicce 1327 tarihli onay yazısı (BOA, DH. MUİ, 53/25).

Ek B.3.⁶⁰

حاجی بابا
سیرتنامه
عدد
٦

راهنمای نگارش

نیز...
و...
...

OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI

ناظر بان اقدس القدری .
رضیحت دیوانی و در صورتی که گذر کند و ذکر را از آن مکتوبی اولیده اوزره تا بس رسا د بدمسه اولیده ه
ایضا ندرده احراری ته ریاست بخیره ساعده کثیر طلب راستغا ایلمسه دیوانه برسته معلم یا که دیوانی
مده سنه کی ذکر کتب مکتوبی اولیده اوزره ساعده اشغال ایلمه دیوانه دیوانه ده اولیده ایلمه دیوانه
واقع اولیده سوزده ایلمه کتبینه به کجه ساعده مذکوره ایلمه سوزده ایلمه سوزده ایلمه سوزده ایلمه
دیوانه اولیده سوزده ایلمه کتبینه به کجه ساعده مذکوره ایلمه سوزده ایلمه سوزده ایلمه سوزده ایلمه
مجموع اوزره مکتوبی ۴۴ سبط ۱۹۶۶ تاریخ و ۱۱۵۰ نرددی ندرت ایزه عصبه اولیده .
تاریخ مکتوبی بر کجه ساعده مذکوره ایلمه سوزده ایلمه سوزده ایلمه سوزده ایلمه سوزده ایلمه
تاریخ مکتوبی بر کجه ساعده مذکوره ایلمه سوزده ایلمه سوزده ایلمه سوزده ایلمه سوزده ایلمه
تاریخ مکتوبی بر کجه ساعده مذکوره ایلمه سوزده ایلمه سوزده ایلمه سوزده ایلمه سوزده ایلمه

مکتوبی

...

⁶⁰ Halep Valisi'nin Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne Maraş'taki Divanlı Mahallesi'ndeki Erkek Mektebine dair verilen izinle ilgili yazışma (BOA, DH. İD, 117/33).

Ek C.1. Maraş Kız Alman Rüşdî-İdâdi Mektebi'nin Programı⁶¹

Okutulan dersler			
Birinci	- Türkçe Okuma-Yazma	- İlm-İ Eşya	
Sene	- Diyanet Talimi	- Hesap	
	- Terennüm	- Jimnastik	
İkinci	Birinci Senede Okutulan Derslerin Devamı		
Sene			
	- Osmanlıca	- Ermenice	-
Üçüncü	Diyanet Talimi		
Sene	- Hesap		- Terennüm
	- Resim		
	- Jimnastik	- Maraş Şehri Ve Sancağının	
	Coğrafyası		
Dördüncü	- Osmanlıca	- Ermenice	
ü Sene	- Terennüm		
	- Diyanet Talimi	- Hesap	
	- Jimnastik		
	- Tarih-İ Tabiiyeden Dersler	- Resim	-Memalik-İ
	Osmaniyye Coğrafyası		
	-Jimnastik	- Osmanlıca	-
	Ermenice		
Beşinci	-Diyanet Talimi	- Hesap	-
Sene	Coğrafya		
	-Tarih-İ Tabii	-Hülasa-İ Tarih Osmanî	-
	Terennüm		
	- Resim	- Ermeni Tarihinden Bazı Mühim	
	Vakalar		

⁶¹ BOA, DH İD, 117/33.

Altıncı	-Jimnastik	- Osmanlıca
Sene	- Ermenice	
	- Diyanet Talimi	- Coğrafya
	- Tevarih	
	- Tarih-İ Tabii	- Resim
	- Terennüm	
	- İlm-İ Hikmet-İ Tabiiye Kimyadan Sade Tecrübeler	
Yedinci	- Resim	- Terennüm
Sene	- Jimnastik	
	- İlm-İ Hendese Sade İلمي Meseleler	- Almanca
	- İngilizce	
	- Osmanlıca	- Ermenice
	- Diyanet Talimi	
	- Coğrafya	- Tarih-İ Tabii
	- Tevarih	
	- İlm-İ Hikmet-İ Tabiiye Ve Kimyadan Sade Tecrübeler	
Sekizinci	Yedinci Senede Olduğu Gibi	
Sene		

Ek C.2. Maraş Alman Kız - Erkek İbtidai Mektebi'nin Ders Kitapları⁶²

KİTAP İSİMLERİ	BAHİS	DİLİ	MÜELLİFİ	BASIM TARİHİ
Elifba-yı Osmani	Kiraat	Osmanlıca	Bedros	1316
Kiraat Kism- ı Evvel	Kiraat	Osmanlıca	Reşat, İbrahim	1323
Kiraat Kism-ı Sani	Kiraat	Osmanlıca	Reşat, İbrahim	1318
Muhtasar Sarf-ı Osmanî	Kavaid	Osmanlıca	Zeki	1315
Varjuton Mankanes	Kiraat	Ermenice	Sinpat	1320
Varjuton Mankanes Kism- ı Evvel	Kiraat	Ermenice	Sinpat	1320
Varjuton Mankanes kism- ı sani	Kiraat	Ermenice	Sinpat	1317
Varjuton Mankanes kism- ı salis	Kiraat	Ermenice	Sinpat	1316
Ermenice Sarf	Sarf	Ermenice	Zabel Asador	1318
İlm-i Hesap Kism-ı Evvel	Hesap	Türkçe	Bilinmiyor	1317
İlm-i Hesap Kism-ı sani	Hesap	Türkçe	Bilinmiyor	1302
İlm-i Hesap Kism-ı salis	Hesap	Türkçe	Bilinmiyor	1297
Coğrafya-yı Riyazî	Coğrafya	Ermenice	Haçkontes	1319
Kerregan	Kiraat	Türkçe	Bilinmiyor	1319
İlm-i Hayvanat Kism-ı Evvel	Tarih-i Tabii Kiraat	Türkçe	Bilinmiyor	1313

⁶² Mutlu (2005), s. 108-109.

Ek C.3. Maraş'ta Bulunan Alman Rüşdi İdadi Kız Mektebi'nde Okutulan Kitaplar⁶³

Ders adı	Kitap isimi	Yazar adı	Basım tarihi	Basım yeri
Lisan-ı Osmanî	Teshil-i Kıraat	Hasan ve Salih	1301 (H.)	Dersaadet
	Mekteb Kütüphanesi Birinci Kıraat	R. Faik	1323 (H.)	
	Mekteb Kütüphanesi İkinci Kıraat	Reşad İbrahim	1324 (H.)	
	Mekteb Kütüphanesi üçüncü Kıraat		1313 (H.)	
	Muhtasar Nevdeste	Zeki	1316 (H.)	
	İlaveli Nevdeste		1316 (H.)	
	İktitaf Birinci Kısım	Mehmet Ata	1320 (H.)	
	İktitaf İkinci Kısım		1320 (H.)	
	Ameli ve Nazari Muhtasar Sarf-ı Osmanî	Zeki	1316 (H.)	
	Ameli ve Nazari İlaveli Sarf-ı Osmanî		1316 (H.)	
	Tabrolon-ı Osmanıyan-ı Lezvi	Mihri	1909	
	Tarih-i Osmanî	Resimli ve Haritalı Tarih-i Osmanî	Ali Reşad ve Ali Seydi	
Ermeniü'l-huruf Türkçe	Küçük Çocukların İlk Kitabı	Boyacıyan	1902	
	Talim-i Kıraat-ı Osmanıyye Kısım-ı Sani		1895	
	Talim-i Kıraat-ı Osmanıyye Kısım-ı Salis		1895	
	Mayeranı Lezo - elif- Dâri	Mühaytar Bondasti	1910	

⁶³ BOA, DH İD, 117/33.

Ermenice Lisan	-B- Dâri		1910	
	-C- Dâri	N.	1906	
	-H- Dâri	Dargavontyanes	1906	
	Çaşak Arti Hay Madena Karotyan	Biberciyan	1895	
	Maret İllalo Miçones	İsklimyan	1902	
	Arteseren Namakani	Kapamacıyan	1902	
	Naha Badrasdagan Kerakanaton	Zabel Asador	1908	
	Korzanagan Kerakanaton – elif- Kirk		1909	
	Korzanagan Kerakanaton –B- Kirk		1909	
Ermeni Tarihi	Bedkerazarat Hayones, Badmoton Darragan	Tasavit Haçkontes	1910	
	Bedkerazarat Hayones, Badmoton miçeyan(?)		1909	
Coğrafya	Bedkerazarat Aşarhakroton Darragan		1909	
	Bedkerazarat Aşarhakroton Darragon Miçeyan		1909	
İngilizce Lisan	Royal Premier ve First Reader	T. Nelson	1905	Londra
	Royal Second Reader		1905	
Almanca Lisan	Deutsches Lehrebuch Birinci Sene	F. Hirst	1910	Breslav
	Almanca Lisan Deutsches Lehrebuch İkinci Sene	F. Hirst	1910	

Ek D. Resimler⁶⁴

Resim 1: Maraş'taki ilk Alman hastanesi (yılı: 1902)...

Resim 2: Alman eytamhanesinin dershanesi (Kızlar Mektebi)...

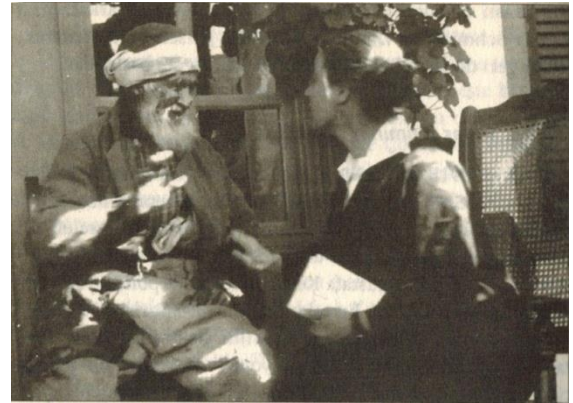
Resim 3: Maraş Alman eytamhanesinde yerel usullere göre kışlık erzağın hazırlanışı...

Resim 4: Maraş'taki Alman eytamhanesinde dul kadınlar yatak temizlerken...

Resim 5: Alman eytamhanesinin yatakhanelisi...

Resim 6: Bir Hilfsbund misyoneri muhtemelen bir dede olan Ali Baba ile Maraş'ın bir köyü olan Geydemli'de... (yılı: 1930)

⁶⁴Hans-Lukas Kieser(2005).

